

ALMAN DİLİNDEKİ MUHTEVA İKTİBASLARI 1 ÜZERİNE ARAŞTIRMALAR

YAŞAR ÖNEN

Son zamanlarda diller arasında öteden beri bilinmekte olan menşe akrabalığı yanında kültürel akrabalıktan da sık sık bahsedilmektedir. Aynı ayrı köklerden gelmiş olsalar dahi, bilhassa muayyen bir çevrede bulunan dillerin birbiriyle olan devamlı temasları ve yekdiğeri üzerindeki karşılıklı tesirleri neticesinde aralarında bir yakınlık, bir beraberlik meydana gelebilir. İşte bu ikinci çeşit akrabalığa 'kültürel dil akrabalığı' denilmektedir.

Genel olarak bir dilin tarihî inkişafında, zamanla, diğer dillerle olan menşe akrabalığı önemini kaybetmekte, fakat bağlı bulunduğu kültür çevresindeki başka dillerle meydana gelen kültürel akrabalık ehemmiyet kazanmaktadır. Ancak, bahis konusu diller arasındaki menşe akrabalığı, şayet bu diller aynı zamanda kültürel münasebetler bakımından da aynı çevrede kalmış iseler önemini kaybetmez (Meselâ, Roman ve Cermen dillerinde olduğu gibi). Kültürel akrabalığın doğmasında ve gelişmesinde çeşitli dillerin yüzyıllar boyunca birbirleriyle siyasi, iktisadi, bilhassa kültürel bakımdan devamlı olarak temas halinde kalmaları başlıca âmildir. Meselâ, asırlarca menşe bakımından kendiyile akraba olmıyan diller arasında kalmış olan Macarca, bugün, aynı kökten gelen Voğulca ve Mordvince'den ziyade Batı Avrupa kültür dillerine yakındır. Aynı şekilde Arapça ile uzun müddet temas halinde kalmış olan Türkçe (Osmanlıca), bilhassa kelime hazinesi bakımından birçok Türk lehçelerinden uzak kalmıştır. Batılılaşma hareketleri sonunda Avrupa dilleri ile temasa gelen Türkçe bu dillerden aldığı kelime ve muhtevalarla yavaş yavaş onların kültür çevresine katılmıştır. Balkan milletlerinin ayrı ayrı köklerden gelen dilleri arasında bir kültür akrabalığı tesbit etmek veya yüzyıllarca Türkçenin tesiri altında kalmış bulunan Anadolu Rumcasında Türkçenin izlerini bulmak da kolaydır.

Dil temasları neticesinde bir dilden diğerine alınan çeşitli unsurlar arasında son zamanlara kadar yalnız kelimeler dikkat nazarını çekmiş, ele alınıp üzerinde durulmuştur; çünkü bunlar, ilk bakışta göze çarpan, ekseriya maddî kültürle ilgili tâbirlerdir. Fakat, yukarda da temas ettiğimiz gibi, bir dilin tarihî gelişmesinde, hususiyile başka dillerle akrabalık tesis et-

¹ Yazımın bugüne kadarki araştırmaları inceliyen birinci kısmında mevcut Almanca terimler aynen kullanılmış veya Türkçe karşılıklarından faydalanılmıştır. Bu konuda yeni bir görüşü ortaya koymak istiyen ikinci kısımda ise bir deneme ve teklif mahiyetinde olmak üzere yeni görüşe uygun terimler verilmiştir.

mesinde münferit kelimelerden ziyade dilin iç bünyesine müteveccih, onun mânevi zenginliğini sağlayan ve Almancada *Inneres Lehn-
prägung* ile ifade edilmiş bulunan, Türkçede ise şimdilik "muhteva iktibas-
ları" diyebileceğimiz müktesebattır. Muhteva iktibasları maddî kültürde
de mevcut olmakla beraber, bilhassa diller arasında manevi sahada yapı-
lan alışverişlerde kendini gösterir. İleride etraflıca anlatacağımız muhteva
iktibaslarının mahiyetine burada kısaca temas etmek faydalı olur, kanaa-
tindeyiz.

Bir kimse, çeşitli yollarla ana dilinden başka, bildiği yabancı bir dilde
mevcut her hangi yeni bir kavramla karşılaşmakta, onu alıp benimsemekte,
kendine mal etmektedir. Daha sonra da bu kavramı kendi diliyle ifade
etmek istemekte veya bu zarureti duymaktadır. Bu ifadede 'muhteva'
kendi kılığından sıyrılmıştır; yeni alındığı dilde yabancı bir kelime halinde
değildir. Yabancı örneğe göre yeni dilin malzemesiyle teşkil edilip, konu-
şan veya yazanın kendi dilindeki öz kavramı imiş gibi ifade edilmiştir.

Şimdi bütün dillerde bol bol mevcut olduğu şüphesiz bulunan muhteva
iktibaslarının Almancada ele alınış ve tetkiki safhalarını gözden
geçirelim :

İsa'dan önceki çağlardan başlayarak önceleri Keltçe, Yunanca, Lâ-
tince v.s. den, daha sonra da çeşitli dillerden Almancaya alınan yabancı
kelimelerle XIV. yüzyıldan itibaren ilgilenilmiş, plânlı çalışmalar ise
XVII. yüzyılın ilk yarısında başlamıştır. İlk defa XVI. yüzyılda SIMON
ROTHS tarafından Almancada mevcut yabancı kelimelerin lügati yapılmış,
daha sonraki yüzyıllarda ise ilmî anlamda yabancı kelime sözlükleri
yazılmıştır. ² Yabancı kelimeler üzerinde yapılmış olan ilmî araştırmaların
sayısı ise çoktan yüzleri aşmış bulunmakta ve bugün dahi devam ede-
gelmektedir. Halbuki, Eski Yüksek Almanca devrinden beri Yunancadan,
bilhassa Lâtineden, sonraları da Fransızca ve diğer birçok dillerden
yapılan muhteva iktibaslarıyla ilgilenilmeye ancak geçen yüzyılın son-
larına doğru başlanmış olduğunu, daha esaslı çalışmaların ise son onyıllarda
yapıldığını görmekteyiz. Almancada mevcut muhteva iktibasları
üzerinde yapılan çalışmaları, 1- Konuya temas ve işaret eden, 2- Sistemli
tasnifler yapmaya çalışan ve 3 - Münferit filolojik araştırmalar olarak üç
grupta toplamak mümkündür:

Alman dili tarihinde diller arasındaki kültürel yakınlığa ilmî anlamda
ilk defa temas eden RICHARD HEINZEL olmuştur. HEINZEL, 1875

² Bu sözlüklerin en önemlilerinden birkaçını veriyoruz: Hans Schulze, und Otto
Basler, Deutsches Fremdwörterbuch, 1913 - 1942 - Karl Lokotsch, Etymologisches Wör-
terbuch der europäischen Sprachen orientalischen Ursprungs, Heidelberg 1927 - Johann
Heyse, Fremdwörterbuch, 21. Aufl., 1922.-F. Erdmann Petri, Handbuch der Fremdwörter
in der deutschen Schrift- und Umgangssprache, 42. Aufl. Leipzig 1929.- Gustav Koeper,
Fremdwörterbuch für Gewerbe, Handel und Industrie, 2. Aufl. 1941.

yılında *Über den Stil der altgermanischen Poesie* ³ adlı yazısının giriş kısmında "Nasıl ki şiir, kıta şekillerini, mecazî ifadeleri ve diğer vasıtalarını aralarında muayyen bir kültür bağı bulunan milletlerin gitgide müşterek malı haline getirmişse, bugünkü toplumun, gazetelerin, mektuplaşmaların ve ilmin dili de ekseriya o dilin konuşulduğu tek bir memleketin hududunu aşip etrafa yayılmaktadır" diyor. HEINZEL, bundan sonra bugünkü Almancada kullanılan *Gefahr laufen* 'tehlikeye maruz kalmak' ile Fransızcadaki *encourir danger*, *Gnade finden* 'lûtfâ, affâ mazhar olmak' ile *trouver merci* tâbirlerinin aynı görüşe istinaden her iki dilde ayrı ayrı mı doğduğunu, yoksa Almanca'nın Fransızcadaki *encourir danger* ile ifade edilen muhtevayı alıp *Gefahr laufen* halinde mi ifade ettiğini sormakta ve bu sorunun kesin olarak cevaplandırılmasının güçlüğüne işaret etmektedir.. Öte yandan *den Hof machen* 'kur yapmak' deyiminin Fransızca örneğe göre teşkil edildiğinden kimsenin şüphesi olmadığını ilâve etmektedir.

Konuyu bu suretle ortaya koyan HEINZEL, bu hususta ne bir terim vermiş, ne de bu olayın mahiyeti üzerinde durmuştur; ancak bu alanda geniş araştırmaların lüzumuna temasla yetinmiştir.

Bundan sonra bir müddet bu konu ile hiç kimsenin meşgul olmadığını görüyoruz. Ancak aradan epeyce bir zaman geçtikten sonra S.SINGER 1902 de yazdığı bir makalede diller arasındaki muhteva ile ilgili tesirlere işaret ediyor ve bu suretle meydana gelen teşkilleri *Bedeutungslehnwörter* 'mâna - *Leknwortları*' ve *Bildungslehnwörter* '*Teşkil-lehnwort* ları' olmak üzere ikiye ayırıyor (*Zeitschrift für deutsche Wortforschung III 220 v.d.*). SINGER, 1912 de yazdığı *Die deutsche Kultur im Spiegel des deutschen Lehnwortes* ⁴ adlı yazısıyla bu konuyu tekrar ele alıyor. Muhtelif dillerdeki kelimeler arasında mâna benzemelerine işaret eden SINGER, Almancadaki *Vater* ile Lâtince *pater*, Alm. *Pater* (Geistlicher 'rahîp, per') ile Lât. *pater* ve Alm. *Papa* ile Lât. *papa* kelimeleri arasındaki benzeyişleri izah ederek *Vater* ile *pater'in* müşterek bir köke dayandıklarını, *Pater* 'rahîp, per'in Lâtineden Almancaya geçmiş bir "Lehnwort" olduğunu ve *Papa* ile papa arasındaki mâna benzerliğinin ise bir tesadüf eseri olduğunu belirtiyor (s.104). Almancaya başka dillerden yapılmış mâna iktibasları için *Bedeutungslehnwörter* terimini ortaya attıktan sonra yabancı kavramları aynen tercüme edebilmek için yapılan yeni teşkillere de *Bildungslehnwörter* adını vermektedir (s.105). SINGER'e göre *Bildungslehnwörter*' yabancı örneğe şekil bakımından da bağlıdırlar. Meselâ Almancadaki *entdecken* 'keşfetmek' kelimesi Fransızca *découvrir*, *Eindruck* 'intiba' Lâtince *impressio*, *Ausdruck* 'ifade, beyan' Lâtince *expressio* ve *Heimweh* 'daüssıla' Lâtince *nostalgia* 'örnek alınıp gerek şekil, gerek muhteva bakımından bu örneklere sadık kalınarak teşkil edilmiş olmaları gibi (s. 106). SINGER, bu nevi teşkillerin kültür münasebetlerin-

³ Heinzl, Über den Stil der altgermanischen Poesie, 1875.

⁴ S. Singer, Die deutsche Kultur im Spiegel des Bedeutungslehnwortes, Aufsätze und Vorträge, Tübingen 1912, 8. 104-122.

deki rolünü belirttikten sonra öteden beri Lâtineden yapılan mâna iktibaslarıyla Hıristiyanlığın kabulünden sonra Almandada meydana gelen yeni teşkiller hakkında müteaddit örnekler vermektedir (s.108). Yazar Almandada *Bildungslehnwörter* ve *Bedeutungslehnwörter*'in meydana gelmesinde rol oynayan ikinci dil olarak da Fransızca'yı ileriye sürüyor ve Şövalyelik Devrinden başlayarak zamanımıza kadar Fransızcadan yapılmış olan mâna iktibaslarına bol örnekler veriyor (s.121). Bundan başka, yine Fransızca örnek ittihaz edilerek *einen den Hof machen* 'birisine kur yapmak, *faire la cour, unter vier Augen* 'dört göz arasında, yani iki kişi arasında' Fr. *entre quatre yeux*, Alm. *blinde Wut* 'delicesine hiddet, tehevvür' *fureur aveugle* v.s. gibi deyimleri de misallerine katmaktadır.

Muhteva iktibasları üzerine ilk defa terim ortaya atılmış olması ve bol misaller vermesi bakımından SINGER'in etüdü önemli ise de, ele alınan misaller esaslı bir tasnife tâbi tutulmamıştır.

FRITZ MAUTHNER, 1923 te yayınlanmış olan *Wörterbuch der Philosophie*⁵ adlı lügatinin önsözünde diller arasında meydana gelen kültürel akrabalığın gelişmesinde tercüme kelimelerin rolünü bilhassa belirtmektedir. Aynı yazar daha önce 1907 de *Die Sprache*⁶ adlı eserinde yine bu konuyu ele almış, genç kültür milletlerinin mânevi gelişmelerinde bu milletlerin dillerinin yabancı dillerle karşılaşmasının önemine işaret etmiştir. MAUTHNER'e göre, başka dillerden doğrudan doğruya alınan kelimeler yanında tercüme yolu ile *Übersetzende Neubildungen* ve mâna değişimi yolu ile *Übersetzende Bedeutungswandel* gibi meydana gelen yeni teşkiller, bilhassa ilim ve teknik dilinde mühim rol oynamaktadır. Yine bu dil faaliyeti sayesinde nesiller ve milletler manen birbirleriyle birleşmekte ve bu suretle bütün sosyal grupların en büyüğü olan kültür milletleri birliğine doğru gitmektedir (s. 57). MAUTHNER, bundan sonra muhteva iktibasları için birtakım misaller veriyor ve -belki de tutunacağından emin olmadığı için olacak - "kendi hususî istimalim için" kaydıyla iki terim teklif ediyor (s.58): 1-*Bastard-Übersetzung* 'melez (piç) tercüme', 2- *Bastardierter Bedeutungswandel* 'melezleşmiş mâna değişimi'.

MAUTHNER, muhteva iktibaslarının şumulünü göz önüne alarak beynelmilel mahiyette bir kavramlar lügati yapmayı düşündüğünü, fakat bu işin güçlüğüne anlıyarak sonradan vazgeçtiğini söylüyor ve ancak bol misaller vermekle yetiniyor (s. 64).

EDUARD SCHWYZER, 1914 te diller arasındaki menşe ve kültür akrabalığı problemini ele alıp önemle üzerinde durmuştur.⁷ SCHWYZER, dil ilminin de tek başına bir ilim olmayıp, diğer ilim kolları gibi evrensel mahiyet taşıdığını söylüyor ve birçok ilim kollarıyla ilgili bulunduğu temasla son

⁵ Fritz Mauthner, *Wörterbuch der Philosophie*, 2. Aufl. Leipzig. 1923.

⁶ Fritz Mauthner, *Die Sprache*, Frankfurt 1907.

⁷ Eduard Schwyzer, *Genealogische und kulturelle Sprachverwandtschaft*, Festgabe der Universität Zürich, 1914, s.133-146.

zamanlarda dilde *synoptique* müşahede tarzının geliştiğini belirtiyor. Daha sonra yazar, diller arasındaki akrabalığın soy birliği, bir nevi kan akrabalığı şeklinde kabul edildiğini ve dünya dillerinin bu bakımdan bir tasnife tâbi tutulduğunu açıklıyor (s. 137). Ancak, bütün dilleri menşe akrabalığına irca etmenin mümkün olmayacağını ve birçok hallerde coğrafî tasnif ile yetinildiğini ileri sürüyor. SGHWYZER'e göre dil ilmi, bilhassa tarihî - filolojik ilimler ve kültür tarihi ile sıkı sıkıya ilgilidir. Siyasî ve kültürel olaylar çeşitli dillerde müşterek belirtiler gösterir; öyle ki aynı kültür hareketlerine katılan muhtelif diller arasında meydana gelen benzerlik, birçok hallerde menşe akrabalığı kadar önemli olur (s. 138). Avrupa'da, Hıristiyanlık, Asya'da İslâmlık ve Budizm ayrı ayrı köklerden gelen diller arasındaki kültürel benzemede büyük rol oynamışlardır. SCHWYZER, kültürel dil akrabalığının meydana gelmesindeki âmillere de temas ediyor ve burada aynı kültür çevresi içinde kalan dillerin birbirinden aldığı kelimelerin başta geldiğini, fakat son zamanlarda münferit kelimelerden daha az önemli olmıyan, ancak her zaman kesin olarak tâyin edilemeyen fikir sahasındaki iktibasların rol oynadığını işaret ediyor. Birçok kültür dilleri, tasfiyeci bir zihniyetle olmasa dahi, yabancı dillerden kelime almayı onurlarına yediremedikleri için yabancı kavramları tercüme ederek veya ana dildeki kelimelere bu kavramı ifade etmek üzere yeni anlamlar vererek almaktadırlar. Bu suretle, üslûp yabancı da olsa, yabancı kavramlar ana dil malzemesiyle ifade edildiği için bir nevi gurur duyulmaktadır "... *Man hat den Ehrgeiz, mit dem landesüblichen Material zu bauen..* "(s.140). Hattâ bu temayül, kısmen tek başına kalmış küçük dillerde daha çok kendini gösterir: meselâ, Fince, Macarca, Çekçe gibi bazı diller telgraf, tiyatro gibi kelimeleri dahi kendi dil malzemeleriyle ifadeye çalışmışlardır.

SCHWYZER, bundan sonra müşterek batı Avrupa kültürü üyesi olan milletlerin dillerinin ticaret, teknik, muhabere ve ilim bakımlarından müşterek bir ifade tarzını kabule zorlandıklarını ve bu işi başardıklarını iddia etmektedir. Ona göre, bugünkü yazı diliyle yazılmış Almanca bir iş mektubunun Yunancaya veya Bulgarcaya anlaşılabilir bir tarzda tercümesi, iyi bir İsviçre Almancasına tercümesinden bir bakıma daha kolaydır (s. 143). SCHWYZER, bilhassa maddî münasebetlerin hızla gelişmesi karşısında iş adamları, önemli personel v.s. için beynelmilel bir yardımcı dil meydana getirilmesi zaruretine de temas ediyor (s. 144).

SCHWYZER'in bu yazısıyla ortaya attığı fikirler yeni değildir; ancak o sıralarda kâfi derecede önemle ele alınmamıştı. Yazar, bilhassa Avrupa dilleri arasındaki kültürel benzemeye dikkat nazarını çekiyor, kültürel dil akrabalığının önemini ve bunun meydana gelmesinde muhteva iktibaslarının, tercüme faaliyetinin rolünü belirtiyor. Muhteva iktibaslarına dair verdiği örnekler çok azdır; bu çeşit iktibasların mahiyeti üzerinde durmadığı gibi, bu hususta her hangi bir terim de vermiş değildir.

Diller arasında bir nevi yakınlaşma, benzeşme mahiyeti arzeden

kültürel akrabalıkta yalnız morfolojik unsurlar değil, aynı zamanda sentaksın önemli rolü olacağı şüphesizdir. Bu hususa ilk defa tanınmış slâvist FRANZ MIKLOSICH 1875 te temas etmiştir. *Grammatik der slawischen Sprachen*⁸ adlı eserinde İslâvcadaki 'Instrumentalis' kullanımının klâsik dillere dayanan Avrupa sentaksı denilebilecek bir sentaks tesiriyle gittikçe daraldığına dikkat nazarını çekmekte ve Avrupa dillerine has ifade tarzının İslâv dillerine de tesir ettiğini belirtmektedir.

Buraya kadar zikrettiğimiz görüşlerde diller arasındaki kültürel akrabalık ve bu akrabalığın teşekkülünde muhteva iktibaslarının rolü üzerinde durulmuştur. Bu olayın meydana gelişi, mahiyeti ve tasnifi gibi hususlar, SINGER'in *Bildungslehnrörter ve Bedeutungslehnrörter* terimleri hariç, ele alınmamıştır. SINGER'den sonra ilmî bir tasnif denemesi KR. SANDFELD - JENSEN tarafından yapılmıştır.

SANDFELD, kendisinden önce bu konu ile ilgilenen dilcileri ve eserlerini zikrettikten sonra, bilhassa yazı dilinde tercüme yoluyla yapılan iktibasların önemine işaret ediyor, fakat bu geniş konuyu ancak kısaca, inceliyeceğini belirtiyor. Muhtelif dillerde birbirinin aynı olan veya birbirine benzeyen mâna ve mefhumların hakikaten iktibas mı, yoksa birbiriyle ilgisi olmadan ayrı ayrı meydana gelmiş teşkilleri mi olduğunu tayin etmenin birçok hallerde güç olduğunu da işaret ediyor ve bu küçük etütte başlıca gayesinin BALLY'nin "*mentalité européenne*"nini aydınlatmaya yardım olduğunu söylüyor.

Bundan sonra SANDFELD, *calques linguistiques* adı altında ifade ettiği muhteva iktibaslarını üç gruba ayırıyor:

- 1 — Bir dildeki kelimenin mânası başka dildeki bir kavramı ifade için genişler; buna semantik iktibas denir: Meselâ, Alm. *Ente* kelimesi 'ördek' anlamına kullanılırken Fr. *canard* kelimesinin delâlet ettiği bir mânayı ifade etmek için *falsche Nachricht* 'yanlış haber, şayia' anlamını da almıştır. Aynı şekilde Fr. *voix (vote)* Alm. *Stimme'rey*, Fr. *aile* / Alm. *Flügel* (einer Armee)' bir ordunun kanadı, cenahı' anlamlarını ifade etmektedirler.
- 2 — Başka bir dilden yapılan tercüme ana dilde yeni kelimeler teşkiline sebep olur: Fr. *découvrir* / Alm. *entdecken*, Fr. *révéler* / Alm. *entschleiern* gibi. Bu teşkilleri mürekkep veya türeme kelimeler halinde meydana gelirler :
  - a) Mürekkep kelimenin her kısmı yabancı dildeki örneğe aynen veya hemen hemen sadık kalır: Lat. *misericordia* / Alm. *Barmherzigkeit*, Lât. *paeninsula* / Fr. *presqu' île* gibi.
  - b) Tercüme daha serbest olur: Lât. *paeninsula* / Alm. *Halbinsel*, Lât. *objectum* / Alm. *Gegenstand* gibi.

⁸ Franz Miklosich, *Grammatik der slawischen Sprachen*, 1875. Bk. W. Betz, *Deutsch u. Lateinisch* s. 14.

⁹ Sandfeld-Jensen, *Notes sur les calques linguistiques*, Thomsen-Festschrift, 1912.

c) Tercüme kelimelerde son ekler mutlaka çevrilmeyebilir. Bu kelimeler mürekkep kelime halinde de olurlar: Lât. *contrata*/ Alm. *Ge-gend*, Lât. *purgatorium*/Alm. *Fegefeuer* gibi.

d) Ekseriya yabancı örneğin sadece bir kısmı tercüme edilir: Alm. *Baumwolle*/pol. *bawelna*, Alm. *wohltätig*/Dan. *veldaedig* gibi.

3— Başka bir dilden kalıplaşmış söz veya deyimler tercüme edilir; bu nevi tâbirler oldukça yaygındır: Fr. *faire la cour*/Alm. *den Hof machen* gibi.

SANDFELD, yukarıya aldığımız misallerin dışında muthelif diller arasında yapılan muhteva iktibaslarına oldukça bol örnekler vermiştir. Muhteva iktibasları üzerine ilk metodik tasnifin onun tarafından yapıldığını söyleyebiliriz. Kendisinden sonra bu konuya temas eden bir çok yazarlar ondan faydalanmışlardır. Bununla beraber bu küçük etütte muhteva iktibaslarının çeşitli şekilleri üzerinde derinliğine bir araştırma yapılmadığı gibi, muhteva iktibaslarının muhtelif nevilerini ifade edecek bir terminoloji de orta'ya atılmış değildir.

Aynı yılda OSKAR WEISE de *Unsere Muttersprache*¹⁰ adlı eserinde yüksek tabakayı teşkil eden kimselerin yabancı kelimeleri aynen almayı bunlara karşılık olarak Almanca kelimeler bulduklarını, yani yalnız kavramları aldıklarını zikrediyor. WEISE, *Begriffslehnwörter* kavram *Lehnwörter* adını verdiği bu nevi iktibasları üçe ayırmaktadır (s.166).

1 — *Ersatzlehnwörter*

2 — *Bedeutungslehnwörter*

3 — *Bildungs-oder Übersetzungslehnwörter*.

Birinci gruptakiler, yabancı kavramı ifade etmek için Almancada serbest olarak teşkil edilmiş yeni kelimelerdir: meselâ, Fransızca *milieu*'yü ifade etmek için Almanca *Umwelt* kelimesinin yapılmış olması gibi. İkinci grupta ise yabancı kavramı ifade için Almancada mevcut bir kelimeye yeni anlam verilmektedir. *Bedeutungslehnwörter* adını verdiği bu nevi iktibaslara misal olarak da Almanca *Kammer* kelimesinin Fransızca *chambre*'in tesiriyle *Volksversammlung*' 'millet meclisi' anlamını da almasını gösteriyor. Nihayet birçok yabancı kelimelerin hem mâna, hem de şekil bakımından örnek tutularak Almancada yapılan sadık teşkiller gelmektedir ki bunlara *Bildungs - oder Übersetzungslehnwörter* adı verilmektedir.

WEISE, sayıları pek çok olan bu çeşit Almanca kelimelerin muhtelif zamanlarda, bilhassa Lâtincenin, son yüzyıllarda da Fransızca, hattâ İngilizcenin tesiriyle meydana geldiğini ilâve etmektedir: Fr. *bel esprit*/Alm. *Schöngeist* 'edebiyat meraklısı', Fr. *opinion publique*/ Alm. *öffentliche Meinung* 'efkârı umumiye', Fr. *batteur de pave*/ Alm. *Pflastertreter* 'kaldırım eskiten, serseri, kaldırım mühendisi' Fr. *vue d'oiseau*/ Alm. *Vogelschau* 'kuş

¹⁰ Oskar Weise, *Unsere Muttersprache, Ihr werden und ihr Wesen*. Elfte Aufl., Leipzig u. Berlin, 1929,s. 165, 166

bakışı'; İng. *world-woe* / Alm. *Weltschmerz* 'yaşama ıstırabı, bedbinlik', İng. *sky-scraper* / Alm. *Wolkenkratzer* 'bulutdelen, gökdelen' v.s. gibi.

FRIEDRICH KAUFMANN, 1915 de *Das Problem der Hochdeutschen Lautverschiebung*¹¹ adlı makalesinde yalnız sesler üzerinde durmayıp aynı zamanda *Kolonialsprachen* diye vasıflandırdığı Doğu Cermen lehçelerinden Gotçanın kelime hazinesinde yabancı tesirlerle meydana gelen değişikliğe de temas etmiştir. KAUFMANN, Yunanca ve Lâtincenin tesiriyle meydana gelen bu değişiklikleri altı grupta toplamıştır. Ona göre, yabancı dillerden yapılan iktibaslar (*Lehngut*): 1- Her bakımdan yabancılığını muhafaza eder ki bunlara *Fremdwörter* denir, meselâ Gotça *aiwxarista* 'teşekkür, şükran', *laitkjö* 'ibadet esnasında okunan dua, mukaddime' gibi. 2- Yabancı kelimeler Gotçanın gramer kurallarına tâbi olmuşlardır; bunlara *Lehnwörter* adı verilir: meselâ, Gotça *unkja* 'birlik, beraberlik', *kapillon* 'saçlarını kestirmek' gibi. 3- Yabancı kelimeler yerli kelimelerle birleşerek mürekkep kelime halinde bulunuyorlarsa millileşme tamamlanmış demektir: Gotça *weingards* 'bağ, üzümlük', *aurti-gards* 'sebze bahçesi' gibi. 4- Yabancı kavramların tercümesiyle meydana gelen yeni kelimeler vardır: meselâ, Gotça *aiwlaugja* 'istekle verilen hediye' 'bağış', *samasaiwals* 'müttehit, müttefik, gönül beraberliği' gibi. 5- Yabancı kelimeler tesiriyle yerli kelimeler yeni anlamlar almışlardır: meselâ, Gotça *fastan* 'tutmak, muhafaza etmek, bakmak', *bokos* 'boşama, ayrılma, red kâğıdı' gibi. 6- Son olarak, Gotça kelimelerin yabancı ön ve son eklerle meydana getirdiği mürekkep kelimeler: meselâ, *bokareis* (*bok* Gotça, *areis* Lât.-arius) 'mukaddes kitaplarla uğraşan, bilgin' gibi. KAUFMANN, bu tarz teşkillere *Völkerwanderungsstil* 'kavimler göçü üslûbu, adını vermektedir.

Yukardaki misallerden anlaşılacağı veçhile KAUFMANN yabancı dillerden yapılan her türlü iktibaslara temas etmiştir. Bu misallerden bizi ilgilendiren 4 ve 5. grupta verilenlerdir.

Muhteva iktibaslarıyla geniş ölçüde ilgilenen diğer bir dilcide ERİK WELLANDER'dir. WELLANDER, *Studien zum Bedeutungswandel im Deutschen*¹² adlı eserinin dördüncü bölümünü *Die Bedeutungsentlehnung, Beeinflussung der inneren Sprachform durch ein fremdes Idiom*, 'Mâna iktibası, yabancı Idiom'un dilin iç bünyesine tesiri' konusuna hasretmiştir.

HUMBOLDT ve STEINTHAL tarafından kullanılan "*Innere Sprachform*" tâbirini pek açık bulmıyan yazar, daha sonra bu konu üzerinde NOREEN ve FLAGSTAD'ın ortaya attıkları *Bedeutungssystem* 'mâna sistemi ve *Ausdrucksgestaltung* 'ifade ediş şekli' terimlerine temas ederek bunların daha çok morfolojik anlamda kullanıldıklarını iddia etmektedir, (s. 103 v.d.). Kendisi *Innere Sprachform* tâbirinden dilin iç bünyesinde ses ile ilgili

¹¹ Friedrich Kaufmann, *Das Problem der hochdeutschen Lautverschiebung*, *Zeitschrift für deutsche Philologie*, 46, s. 333-443.

¹² Erik Wellander, *Studien zum Bedeutungswandel im Deutschen*, Uppsala 1917, *Die Bedeutungsentlehnung* s. 103-137.

unsurlar yanında bilhassa muhtevayı anladığını ileri sürüyor ve dilin iç bünyesine müteveccih her türlü yabancı tesirleri *Bedeutungsentlehnung* adı altında topluyor (s. 103). Bir dilin zenginleşmesinde mâna iktibaslarının önemi üzerinde duran WELLANDER, vaktiyle dünya dili olan Lâtince'nin Avrupa kültür dillerine az veya çok kendi hususiyetlerini aştığını ve sonra da bu dillerin kendi aralarında yaptıkları karşılıklı temaslar neticesinde esasen mevcut benzerliğin daha da kuvvetlenmiş olduğunu ileri sürmektedir. Avrupa dilleri arasındaki bu beraberliği sağlayan en kuvvetli âmil, üzerine en az ilgi çekmiş bulunan *Bedeutungsentlehnung* larıdır.

WELLANDER, SANDFELD-JENSEN ve O. WEISE'nin yukarıda zikrettiğimiz tasniflerindeki muhtelif terimlerin hepsini *Bedeutungsentlehnung* adı altında topluyor ve diyor ki "Burada bahis konusu olan şey, yabancı dilden alenale kelime almak değil, mâna ile ilgili iktibaslardır. Doğrudan doğruya aldığımız kelimelere *Lehnwort* dediğimize göre muhteva ile ilgili iktibaslara da *Lehnbedeutung* denilmesi lâzımdır (s. 117). WELLANDER, böylece SENDFELD-JENSEN ve O. WEISE tarafından yapılan tasnifleri reddetmekte ve muhteva iktibaslarında bilhassa dilin iç bünyesine müteveccih tesir ile psikolojik unsur aramaktadır. Ona göre Almancada meydana gelmiş olan birçok yeni teşkillerin yabancı tesir olmadan da yapılmış olması mümkündür. Bu tarz teşkillerde Almanca'nın bünyesi üzerinde yabancı bir zorlama yoktur; meselâ Lâtince *purgatorium*'un Almanca *Fegefeuer* 'Hıristiyan inancına göre âraf ile ifade edilmesi gibi.

WELLANDER, aynı şekilde WEISE'nin "*Ersatzwörter*" terimini de bu mütalâa ile kabul etmemekte ve *Ersatzwörter*, ana dilde serbest olarak teşkil edildiklerine göre yeni kelimenin yaratılışında doğrudan doğruya yabancı tesir yoktur demektedir (s.110). Yazarın muhteva iktibaslarında yabancı tesir faktörünü yalnız dar mânada aldığı ve her teşkilde bunu apaçık görmek istediği anlaşılmaktadır. Diğer taraftan WELLANDER, *Bedeutungslehnwort* ile *Bildungslehnwort* arasında bir tefrik yapmaya da- taraftar değildir. "*Der Unterschied zwischen den beiden Kategorien sollte demnach einfach darin stecken, dass das Bedeutungslehnwort ein einfaches Wort ist, während das Bildungslehnwort eine feste Wortverbindung, ein Kompositum oder eine erstarrte Redensart mit einheitlicher Bedeutung ausmachen* (s. 111)" WELLANDER'e göre *Bedeutungslehnwort* basit bir kelimedir, halbuki *Bildungslehnwort* mürekkep bir kelime veya kalıplaşmış bir deyim halindedir. WELLANDER, genel olarak, bir kelimenin yabancı tesire maruz kalarak mı teşkil edildiğinin, yoksa yabancı kavramın tesiri altında yeni bir mâna mı aldığıнын belgelerle tesbitinin güçlüğü de belirtmektedir (s.112). Yazarın hükümleri burada da biraz aşırıdır. Zira evvelâ *Bildungslehnwort'un* asıl özelliği yenden teşkil edilmiş olmasıdır. Çoğu defa, mürekkep kelime halinde olmakla beraber basit kelime halinde *Bildungslehnwort'lar* da vardır. Öte yandan *Bedeutungslehnwort* her zaman basit bir kelime olmayıp mürekkep kelime olabilir; meselâ E.Y.A. *bijht* 'günah çıkartma, itiraf,' gibi. Eserde bundan

sonra mâna iktibasının mahiyeti üzerinde durmakta (s: 113-120), bilhassa *Geist* kelimesinin Fransızca *esprit* kelimesinin tesiri altında geçirdiği mâna değişimini incelemektedir, (s. 123).

WELLANDER'e göre diller arasındaki semantik tesirler tamamen normaldir. Zira ana dili kadar hâkim olmadığı ikinci bir dili konuşan kimse, yabancı kelime veya cümleleri ana dilin ifade tarzıyla verebileceği gibi, aksine ana dile birçok yabancı tâbirler katar veya yabancı karvramlara göre yeni teşkiller yapar (s. 125 v.d.). Başlangıçta hatalı gibi görülen bu nevi dil alışverişleri, bilhassa hudut bölgelerinde geniş halk kitleleri tarafından kullanıla kullanıla genel konuşma dilinin malı olur.

Bu izahtan anlaşılacağı veçhile, WELLANDER, mâna iktisablarını bilhassa psikolojik nokta i nazardan mütalâa etmektedir. WELLANDER' in umumiyetle iki terimle yetindiği, dil tarihi bakımından pratik bir tasnife de gitmediği görülmektedir.

Muhtelif el kitapları da muhteva iktibasları meselesi ile ilgilenmişlerdir.

HERMANN PAUL, *Prinzipien der Sprachgeschichte* adlı eserinin *Beinflussung der inneren Sprachform* bölümünde o zamana kadar dilde ifade edilmemiş bir kavram için yabancı dilde mevcut örneğe göre yeni bir kelime teşkil edilir veya mevcut bir kelimeye yabancı örneğe bakarak yeni bir mâna verilir, demektedir. PAUL, bu , sözleriyle *Bildungslehnwort'u* ve *Bedeutungslehnwort'u* kastetmektedir. Ayrıca yabancı bir dilden kelime gruplarının da tercüme edilebileceğini ve dil temasları sonunda sentaks tesirlerin mümkün olabileceğini ileri sürüyor, fakat sistemli bir tasnif yaparak terimler vermiyor. PAUL, kısaca izah ettiği bu dil olayını şu sözlerle ifade etmekle yetiniyor: " ...fremdes Gedankenmaterial in einheimisches Gewand gekleidet 'yerli kıyafete bürünmüş yabancı fikir unsurları' (s. 401 v.d.)

OTTO JESPERSEN de *Die Sprache* ¹⁴ adlı eserinde bu konuya kısaca temas etmiştir. Bir dilde doğrudan doğruya, yabancı unsurlar yanında bilvasıta veya *Übersetzungslehnwörter* şeklinde tezahür eden az çok yabancı örneğe göre fakat yerli dil malzemesiyle teşkil edilmiş tâbirler de vardır.

JESPERSEN bu izahtan sonra SANDFELD'ten misaller vermektedir: Lât. *beneficium*/'Alm. *Wohltat* / Dan. *velgerning* 'iyilik, hayır' Lât. *conscientia*/ Got. *misswiss* / Alm. *Gewissen* / Dan. *samvittighed* / İsv. *samvete* / Rus. *soznanie* 'vicdan' v.s. gibi. JESPERSEN, BALLY'nin *La mentalité européenne* adı altında ifade ettiği ve SANDFELD'in de kuvvetlendirici mahiyette birçok Avrupa dillerinden örnekler verdiği bu dil olayının Avrupa düşünüş ve ifade tarzında bir beraberlik yarattığını da belirtmektedir (s. 197)

¹³ Hermann Paul, *Prinzipien der Sprachgeschichte*, fünfte Aufl., Halle a.S., 1920.

¹⁴ Otto Jespersen, *Die Sprache*, Heidelberg 1925.-

¹⁵ Lâtince *conscientia* örnek alınarak Almandadaki *Gewissen* kelimesi ilk defa Notker der Deutsche tarafından teşkil edilmiştir.

ADOLF BACH, *Geschichte de. deutschen Sprache*¹⁶ adlı eserinin 1949 da yayınlanan dördüncü tabında (s.24) "...Her dilin bir yandan kendi bünyesinde gelişme kaydederken diğer taraftan da yabancı, bilhassa komşu dillerin devamlı olarak tesiri altında bulunduğunu işaret ettikten sonra dil temaslarının kültürel dil akrabalığının doğmasındaki rolünü tebarüz ettiriyor. BACH, dillerdeki yabancı tesirleri dört grupta toplamaktadır:

1 — *Entlehnungen* (doğrudan doğruya yapılan iktibaslar), meselâ Lât. *fenestra* / Alm. *Fenster* "*Lehnwort*", veya Lât. *philosophia* \ Alm. *Philosophie* "*Fremwort*", 2- *Wörtliche Neubildungen* (yabancı örneği mot à mot tercüme), Lât. *conscientia* Alm. *Gewissen*; Fr. *demi-monde* / Alm. *Halbwelt* 'kibar fahişe', 3- *Freie Nachbildungen* (serbest teşkiller), meselâ Lât. *patria* / Alm. *Vaterland* 'vatan', *paeninsula* / *Halbinsel* 'yarımada'; Fr. *milieu* / Alm. *Umwelt* 'çevre, içinde yaşanan muhit', 4- *Bedeutungsentlehnung* (yabancı dilden alınan bir mânanın ana dildeki bir kelimeye verilmesi), meselâ Lât. *peccatum* / Alm. *Sünde* 'günah', Lât. *satisfactio* \ Alm. *Busse* 'tövbe, istifar' v.s. gibi.

BACH, ayrıca yabancı dillerden münferit kelimelerden başka bazan bütün bir deyim de tercüme edildiğine veya kelime teşkil unsurlarıyla sentaks şekillerinin dahi alınabildiğine işaret etmektedir (s.25).

Yazar, eserinin giriş kısmındaki bu kısa izahtan sonra Alman dil tarihinin muhtelif çağlarını incelerken yabancı tesirlere geniş yer ayırmış ve her devirden, az da olsa, muhteva iktibaslarına misaller vermiştir (bk. §§74> 98> 101> 105a,141, 152, 154> 157 v.d> 165> 171 v.d.).

Son yıllarda Almanya'da yayınlanan, genel dil meselelerini veya Alman dilinin tarihî inkişafını inceleyen eserlerin çoğu muhteva iktibasları konusuna temas etmektedir. Nitekim WALTER PORZIG, *Das Wunder der Sprache*¹⁷ adlı eserinin *die Sprachgemeinschaft* bölümünde dillerin birbirinden alıp verdikleri unsurlar üzerinde duruyor (s. 202). PORZIG, bu alışverişlerin sadece kelimelere münhasır olmayıp ana dil malzemesiyle yapılan çeşitli teşkillerin de mevcudiyetine işaret ederek örnekler vermektedir (s.207): Fr. *exposition* (Lât. *ex=aus posito=Stellung* olduğuna göre) Almancada *Ausstellung* 'sergi, teşhir' olarak ifade edilmiştir. PORZIG bu tercümeşekilinden başka ana dildeki kelimelere yabancı örnek tesiriyle yeni mânalar verildiğini de belirtmekte ve misaller vermektedir (s. 207 v.d.)

HUGO MOSER, *Deutsche Philologie im Aufriss'te* Alman dili tarihi üzerine yazdığı uzunca bir yazıda Eski Yüksek Almanca devrini inceleyen Lâtineden Almancaya alınmış olan kelimelere bu arada *Lehnprägung'lara*, (sütun 914 v.d.) temas etmektedir.

¹⁶ Adolf Bach, *Geschichte der deutschen Sprache*, vierte Aufl., Heidelberg 1949.

¹⁷ Walter Porzig, *Das Wunder der Sprache*, München 1950.

¹⁸ Hugo Moser, *Deutsche Sprachgeschichte der Aelteren Zeit*, *Deutsche Philologie im Aufriss*, hsg.v. Wolfgang Stammer, 5. u. 6. Lieferung, Berlin, Bielefeld, München 1951.

MOSER muhteva iktibaslarının mahiyetini kısaca anlatmakta bilhassa *Lehnbildung* ve *Lehnbedeutung'u* misallerle izah etmektedir. Lâtincenin Eski Yüksek Almanca üzerindeki tesirini de *Lehnsyntax* başlığı altında ele alan MOSER'in kullandığı bu terimler, WERNER BETZ tarafından ortaya atılan terimlerdir (bk. şema I). MOSER'de yeni diyebileceğimiz ancak şu fikri görmekteyiz: "Almanca cümle yapısındaki Lâtince sentaksının tesirleri, zamanın mütercimlerinin za'fından değil, onların dinî duygularla da meşbu olarak Lâtince örneklere gösterdikleri takdir ve saygıdan ileri-gelmektedir "... *Diese lateinischen Satzkonstruktionen sind nicht so sehr ein Zeichen der mangelnden Kunst der Übersetzer, sondern vielmehr ein Beweis für ihre auch religiös begründete Ehrfurcht vor der sprachlichen Form der lateinischen Vorbilder*" (sütun 915,916).

Şimdi doğrudan doğruya muhteva iktibasları üzerine yazılmış birkaç eser ve makaleyi de gözden geçirelim:

FERDINAND WREDE, 1931 de *Zeitschrift für Volkskunde'de* yayınlanan *Übersetzungswörter*¹⁹ başlıklı bir makale ile bu konuyu ele almıştır. WREDE, bir dili konuşan muhtelif tabakalar arasındaki karşılıklı ve devamlı dil tesirleri yanında dıştan gelen tesirlerin de dil ve kültür tarihleri bakımından arz ettiği önemi belirttikten sonra yabancı dil tesirlerinin kısaca tasnifini yaparak sözü muhteva iktibaslarına getiriyor ve bunların hepsini *Übersetzungswörter* terimi altında topluyor. WREDE'ye göre bu nevi kelimelerden ibaret listeler teşkili mümkündür ; bunlar ancak haricen yerli (Almanca) kılığa bürünmüştür, muhteva yabancıdır "... *deren deutsches Gewand zwar einwandfrei erscheint, aber doch nur ein deutsches Mäntelchen darstellt, das einen undeutschen Kern verhüllt*" (s.157). Yazar Almanca *zerstreut* 'dağınık, serpilmiş (eşya hakkında)' kelimesinin aynı zamanda 'dalgın (insanlar hakkında)' anlamını almış olmasının XVIII. yüzyılın ortalarında Fransızca *distrait* kavramının tesiri ile olduğunu zikrediyor ve buna benzer yabancı dillerden yapılmış muhtelif tercüme kelimeleri örnek olarak veriyor

Muhteva iktibaslarının mahiyet ve meydana gelişini etraflıca araştırmış olması bakımından ELISABETH BACK'ın etüdü önemlidir. BACK *Wesen und Wert der Lehnübersetzung*²⁰ adlı eserini üç bölüme ayırmıştır: Birinci bölümde tercüme kelimelerin mahiyeti üzerinde duran yazar, Almancanın Klâsik Avrupa Kültür Birliğine katılmasında bunların oynadığı role temasla genel olarak muhtelif diller arasındaki kültür mübadelesinin \e bunun sonucu olarak meydana gelen kültür birliğinin esasının *Lehnübersetzung'lar* olduğunu belirtiyor (s.6). BACK, bundan sonra *Lehnübersetzung'ların* mahiyetini açıklıyor: Ona göre, *Lehnübersetzung'lar*, umumiyetle müteaddit kısımlardan ibarettir; bununla beraber basit ke-

¹⁹ Ferdinand Wrede, *Übersetzungswörter*, *Zeitschrift für Volkskunde*, (Neue Folge Bd. II) 1930, s. 156- 162.

²⁰ Elisabeth Back, *Wesen und Wert der Lehnübersetzung*, (Giessner Beiträge zur deutschen Philologie), Giessen 1935.

limelere de *Lehnübersetzung* olarak rastlanır. Buradaki müteaddit kısımlı kelimeler mutlaka mürekkep kelime olmayıp belirli bir anlamı ifade etmek için bir araya gelmiş bulunan kelime grupları da müteaddit kısımlı olarak kabul edilmiştir: Meselâ, Alm. *Mitleid* 'merhamet' kelimesi, Lât. *com-passio*'yu ifade etmek için iki kısımda yapılmış bir mürekkep kelimedir. Fakat öte yandan *der Löwe des Tages* 'günün kahramanı'²¹ Ing. *the lion of the day* 'i veya *Kampf ums Dasein* 'hayat mücadelesi' Ing. *struggle for life* '1 ifade için teşkil edilmiş tercüme kelimelerdir (s.8).

BACK, şekil ve muhteva bakımından yabancı örneğe tamamen sadık olan *Lehnübersetzung*'lardan başka, yabancı kavramı karşılamak için dilde mevcut bir kelimenin yeni bir anlam alması olayını da ele alıyor ve bunu *Bedeutungsentlehnung* terimi ile ifade ediyor. Meselâ, Almancada aslında ses anlamına gelen *Ton* kelimesi Fransızcanın tesiriyle *Art und Weise* 'hal, tarz, tavır, davranış' anlamını da alıyor ki burada Fr. *le bon ton, donner le ton* gibi tâbirlerin rolü vardır. Aynı şekilde Almancada kız evlât anlamına gelen *Tochter* kelimesi Fr. *école de filles*'in İsviçre Almancasına *Töchterschule* olarak tercümesinde Alm. *Mädchen* 'Kız çocuğu (erkek çocuk, oğlan karşılığı kız)' anlamını almaktadır. Bu, İsviçre-Almancasında kullanılan bir şekildir; yoksa Almanyanın diğer bölgelerinde, bilhassa kuzeyde *Mädchenschule* denilmektedir.

BACK, *Lehnübersetzung* ve *Bedeutungsentlehnung* terimlerinden başka bir de *Ersatzwort*'tan bahsetmektedir (s.12,33). BACK'a göre *Ersatzwörter* yabancı kavramları ifade için serbest olarak yeniden teşkil edilmiş kelimelerdir. *Lehnübersetzung* yoluyla meydana gelen kelime ana dilde zaten mevcuttur; yeni teşkil gerek şekil, gerekse muhteva bakımından yabancı örneğe tamamen sadıktır. Halbuki *Ersatzwort*'ta yalnız muhteva bahis konusudur, şekil tamamen serbesttir.

BACK, *Lehnübersetzung*'ların hemen hemen istisnasız, münevver tabaka arasında meydana geldiğini ve yine istisnasız ilk önce ilim veya ihtisas dilinde teşekkül ettiğini kabul ediyor. Biz, bu hususta Back'ın fikrine tamamen iştirak edemeyeceğiz; zira, seyrek de olsa, bilhassa hudut bölgelerinde yaşayan halk kitleleri vasıtasıyla alınan ve genel konuşma diline mal olan *Lehnübersetzung*'lar da mevcuttur²².

Bu konuda BACK'ta gördüğümüz yenilik, onun *Lehnübersetzung*'ları meydana gelişleri bakımından üçe ayırmasıdır (s.21-24). I- Bu gruptakiler, muhtevaları bakımından, şayet yabancı örnek olmasaydı Almancada meydana gelebilmeleri mümkün olmyanlardır; yani teşekkül zamanlarında bunlar Alman düşünüş ve tasavvuruna yabancı veya aykırı olan

²¹ Almancaya İngilizceden 'Tercüme kelime' olarak alınan bu söz, Türkçeye "günün kahramanı" şeklinde yani 'yarı tercüme kelime' olarak alınmış olabilir.

²² Sandfeld - Jensen, Schleswig'te oturan Almanların dilinde Danimarkaca'ya çalan pek çok ifade şekilleri bulunduğunu işaret ediyor ve misaller veriyor (Bk. Sandfeld-Jensen, die Sprachwissenschaft, 2. Aufl., Leipzig-Berlin 1923, s. 69 v.d,

mefhumlardır. Meselâ, E.Y.A. *heiland* 'İsa, münci' gibi. 2- ikinci gruptakiler ise, yabancı örnekler olmasa dahi Almancada pekâlâ meydana gelebilecek *Lehnübersetzung*'lardır. Meselâ, Lât. *con-sciential* Alm. *Gewissen*, Lât. *com-passio*/ Alm. *Mitleid* gibi. Bu kavramlar Alman düşünüşüne ve teşkil tarzları da Almanca'nın bünyesine uygundur; olsa olsa, bu kelimeler, şayet yabancı örnek olmasaydı, belki Eski Yüksek Almanca devrinde değil de daha sonra teşekkül edeceklerdi. BACK, *Bedeutungsentlehnung*'u da bu gruba dahil etmektedir. Meselâ, Fr. *voix*, kelimesinin mâna değişikliğiyle teşekkül eden *vote* (*vo'tum*) örnek alınarak yapılan *Stimme* 'rey' kelimesi Almancada da esasında "ses" anlamına gelen *Stimme* kelimesinden, rey verilirken sesin oynadığı role dayanarak, rey anlamını alabilirdi. 3- Bu grubu teşkil eden *Lehnübersetzung*'lar ise gerek şekil, gerek muhteva bakımından meydana gelme imkânları zaten mevcut ve tahakkuk safhasına girmiş olanlardır. BACK, bu tasnifte 3. gruptakileri dar anlamda *Lehnübersetzung* olarak kabul etmiyor. Zira ona göre, *Lehnübersetzung*'un meydana gelmesi için ortada mutlaka bir zaruret mevcut olması lâzımdır. Böyle bir zaruret yokken Almancaya giren ve orada mevcut tarihe mal olmuş kelimeleri bertaraf etmeye çalışan teşkillere *Lehnübersetzung* denemez diyor.

BACK, *Lehnübersetzung*'ların teşekkül etmesinde en mühim âmilin *Lehnübersetzung* yapılması için duyulan ihtiyaç olduğunu kabul ediyor (s. 12). BETZ, *Lehnübersetzung*'un teşekkülünde BACK'ın ileri sürdüğü bu ihtiyaç veya zaruret şartını kabul etmiyor, *Lehnübersetzung*'ların mutlak bir zaruret olmadan da (*ohne Not*) meydana gelebileceğine işaret ediyor ve her *Lehnübersetzung*'ta bu şartın mevcut olduğunun nasıl tâyin edilebileceğini soruyor (BETZ, s. 18).

İleride de belirteceğimiz veçhile, fikrimizce *Lehnübersetzung*'ların meydana gelmesinde bir zaruret varsa, bu, ekseriya ancak karşılaşılmış, alınmış, benimsenip içten duyulmuş bir kavramın ifade edilmesi zaruretidir. Yoksa birçok hallerde BACK'ın anladığı mânada önceden bir zaruret, ihtiyaç zuhur etmiş de bunu ifade için bir yabancı kavram, bir kelime aranmış değildir.

BACK, eserinin ikinci bölümünde *Lehnübersetzung*'ların teşekkülünde zaman ve kültür şartlarını incelemekte ve muhtelif ilim kollariyle mânevi cereyanlardan örnekler vermektedir (Hıristiyanlık s.24, felsefe s. 26, tıp s.27, tabii ilimler s.27, matematik s.28, tarih s. 29 v.s.) Eserin üçüncü bölümü *Lehnübersetzung*'ların değerine hasredilmiştir.

Lehnübersetzung'ların teşekkülünde ana prensipleri inçeliyen bu etütte umumiyetle, muhtevadan da bahsedilmekte ise de, şekle fazla değer verildiği görülmektedir. Halbuki, kanaatimizce *Lehnübersetzung*'larda en mühim unsur muhtevadır. Dil temaslarında yeniden ortaya çıkan muhteva, yeni dilde çeşitli şekillerde ifadesini bulmaktadır; bu şekillerin yabancı örneğe bağlı kalması şart değildir.

Muhteva iktibasları konusunda verimli bir saha olan Eski Yüksek Almanca devrini ele alan AXEL LINDQUIST, *Studien über Wortbildung ;. und Wortwahl im Althochdeutschen* ²³ adlı makalesinde: "Eski Yüksek Almanca devrindeki bir mütercim, şayet tercüme edilecek kelimenin Almanca devrindeki bir karşılığı yoksa şu üç çareye baş vurmuştur" diyor: 1- Yabancı kelimeyi aynen almıştır, {*Lehnwort*}, 2- Almandada mevcut bir kelimeye yeni kavramı ifade için yeni bir mâna vermiştir (*Bedeutungsentlehnung*), 3- Yabancı, yani Lâtince kavramı ifade için şekle bağlı veya serbest yeni bir kelime teşkil etmiştir {*Lehnübersetzung*}.

LINDQUIST, bu makalesinde Eski Yüksek Almanca bir çok teşkilin Lâtince örneklerine göre mi yapıldığını, yoksa Cermence'den kalma miras bir kelime mi olduğunu araştırmıştır. Bununla beraber yazar, tercüme faaliyeti esnasında meydana gelen yeni kelime veya tâbirlerin yabancı örnek tesiriyle teşkil edilip edilmediğinin tesbiti işinin pek kolay olmadığını da bizzat kendisi teslim etmektedir. .

Almandada mevcut muhteva iktibasları üzerine yapılan çalışmaların üçüncü bir grupunu da münferit filolojik araştırmalar veya muayyen bir devirde başka dilden yapılmış olan iktibasları tesbit eden etütler teşkil etmektedir. Bu tarz denemeler çok azdır.

İlk defa ALFRED GÖTZE, kelime tarihi üzerine yaptığı münferit araştırmalarla bu işe başlamıştır, denebilir. GÖTZE, ayrıca üzerinde bizzat çalıştığı, hocası KLUGE'nin etimoloji lüğatinin on birinci baskısından itibaren *Lehnübersetzung'lara* gereken önemi vermiştir. Eserin sonundaki zeyilde bugünkü Almandada kullanılan ve lügatte yer almış bulunan *Lehnübersetzung'larm* bir listesi de vardır (bk. KLUGE-GÖTZE, 16. Aufl., s.924).

Bundan başka "*Muttersprache*" kelimesi üzerine LEO WEISSGERBER ve "*Herzog*" kelimesi üzerine de EDWARD SCHRÖDER ve RUDOLF MUCH tarafından araştırmalar yapılmıştır,

H.V. VELTEN, *Studies in the Gothic vocabulary with especial reference to Greek and Latin models and analogues*²⁴ adlı eserinde muhteva ile ilgili iktibaslara da yer vermiştir. VELTEN Eski Yüksek Almandada mevcut iktibasları iki grupta toplamıştır: 1- *Loan translations*, 2- *semantic loans*. Yazar ayrıca '*analogues*' adını verdiği bir miktar kelimenin de hem Gotçada, hem Lâtince ve Yunancada birbirleriyle ilgileri olmadan aynı gelişmeyi takib ettiklerini belirtmektedir.

VELTEN, bu etüdiyle ancak bir tesbit işi yapmış, eserine aldığı kelimelerin *loan translations* olup olmadığını isbat cihetine gitmemiştir.

1934 de HARALD ROSEN, *Old High German prepositional compounds in*

²³ Axel Lindquist, Studien über Wortbildung und Wortwahl im Althochdeutschen, Beitr. 60, I v.d. 1936.

H. V. Veiten, Studies in the Gothic vocabulary with especial reference to Greek and Latin models and analogues, YEGPh, 1930, s. 332 v. d.

relation to their Latin originals,²⁵ adlı eserinde 'Tatian'ı ele alarak burada geçen mürekkep kelimeler üzerinde durmuştur. ROSEN, eserinin giriş kısmında Eski Yüksek Almancada mürekkep kelimelerin teşkilinde Lâtincenin tesiri olup olmadığı sorusunu ortaya atıyor: "Gotça ve daha sonraları da Eski Yüksek Almanca'nın, ilk devresinde, yani Lâtince ile temasa geldiği sıralarda mürekkep kelime teşkiline zaten müsait bir durumda idiler ve yabancı tesir olmadan da mürekkep kelimeler teşkil ediliyordu" diyor (s. 7). ROSEN, eserinde daha çok istatistiğe dayanan bilgi vermiştir. Meselâ, Lâtince *con-un* Eski Yüksek Almancaya (*Tatian*)a kaç defa *gi* - ile, kaç defa - *saman* ve kaç defa *bi* - ile çevrilmiş olduğunu misallerle tesbit ediyor. Aynı şekilde Lât. *ad- circum - ex-, intro-, con - com -, prae - re, super* v.s. gibi unsurları listeler halinde ve metne dayanarak tesbit etmiştir (bk. s. 23-41, 80 v.d.).

Yukardaki izahta da görüleceği gibi, ROSEN ancak rakama dayanan istatistik malûmat vermiştir. *Tatian'daki* mürekkep kelimelerin kısımlarının Lâtinceden tam veya kısmen tercüme mi, yoksa bunların her iki dilde de ayrı ayrı meydana gelmiş eski teşkilleri mi olduğunu araştırmamıştır.

Muhteva iktibasları üzerine metinlere dayanarak yapılan filolojik araştırmalardan en önemlisi, WERNER BETZ'in *Deutsch und Lateinisch, die Lehnbildungen der althochdeutschen Benediktinerregel*²⁶ adlı etüdüdür.

Daha önce 1935 te Lâtincenin Almanca üzerindeki tesirini incelemiş olan BETZ, bu alandaki çalışmalarını genişleterek devam etmiş, fakat İkinci Dünya Harbi dolayısıyla eserini ancak 1949 da yayınlıyabilmiştir. BETZ, *Deutsch und Lateinisch* adlı bu eserinde, bilhassa teessüs etmiş ve etmekte bulunan Avrupa dil birliği, kültürel dil akrabalığı bakımından Cermence veya Almancadaki muhteva ile ilgili teşkillerin meydana gelişinde Lâtincenin önemini araştırmıştır. Ele aldığı Hıristiyanlığa ait en eski metinlerden biri olan *Benediktinerregel'de* Lâtince örneklere göre yapılan teşkilleri birer birer tetkik ederek bunların meydana gelmesinde Lâtince örneklerin rollerini tesbit etmenin ne dereceye kadar mümkün olduğu üzerinde durmuştur.

BETZ, eserinin giriş kısmında muhteva iktibasları meselesini ortaya koyarak bunun geçirdiği safhaya temas etmiştir (s.I-30). Avrupa dilleri arasındaki kültürel birliğin doğmasını, bilhassa muhteva iktibaslarının çoğalmasında bulan BETZ, bu dillerin müşterek bir *Lehnbildung* lüğatinin yapılmasını teklif etmekte ve bu lüğatin nasıl olması gerektiğini de birkaç misalle kısaca açıklamaktadır (s.13 v.d.) Bundan sonra da *Benediktinerregel'in* kültürel alandaki kelime hazinesini, din, hukuk, devlet, tefek-

²⁵ Harald Rosen, Old High German prepositional compounds in relation to their Latin originals, Philadelphia 1934. Dissertation in Indo-European Philology.

²⁶ Werner Betz, Deutsch und Lateinisch, die Lehnbildungen der althochdeutschen Benediktinerregel, Bonn 1949.

kür, his ve cemiyet hayatı, ev ve ev eşyası, kıyafet, sanat, öğretim olmak üzere 10 bölümde tetkik ederek, aşağı yukarı 200 kadar muhteva iktibasının her birinin Lâtince örneğe göre nasıl teşkil edildiğini göstermektedir. BETZ, adı geçen teşkillerin Lâtincedeki durumlarını inceledikten sonra bunların Almancaya nasıl alındığını ve geçirdikleri safhaları belgelere dayanarak isbat ediyor. Her teşkilin, kendisi tarafından yapılan tasnife göre (bk. şema I) hangi gruba dahil olduğunu da ayrıca işaret ediyor.

BETZ'in muhteva iktibasları alanında şimdiye kadar mevcut terimlerin hemen hepsini içine alan, fakat onlardan daha ileri ve isabetli bir terminolojiyi ileri sürdüğünü de görmekteyiz. İleride BETZ'in terminolojisine tekrar döneceğiz.

Fikrîrince, esaslı bir tetkik mahsulü olan bu nevi etütlerin gerek Almancada, gerekse kültürel bakımdan akraba olan diller arasında çok sayıda yapılmasından sonradır ki belgelere dayanan müşterek bir kelime hazinesi tesbit edilmiş olacak ve ancak o zaman büyük bir *Lehnbildung* lüğatinin meydana gelmesi mümkün olacaktır.

BETZ'in eserine benzeyen diğer bir etüt de EMIL ÖHMANN tarafından yapılmıştır. ÖHMANN, *Die mittelhochdeutsche Lehnprägung nach altfranzösischem Vorbild* ²⁷ adlı bu etüdünde Alman-Fransız kültür münasebetlerinin başladığı ve hususiyle Alman Şövalye ve saray Edebiyatının Fransız tesiri altında büyük bir inkişaf kaydettiği Orta Yüksek Almanca devrinde Eski Fransızca örneklere göre yapılmış muhteva iktibasları üzerinde durmaktadır. Eserin giriş kısmı Alman-Fransız kültür münasebetlerine hasredilmiştir.

Adı geçen münasebetlerin gelişmesinde edebî tesirden başka Haçlı Seferleri dolayısıyla her iki memleket şövalyelerinin karşılıklı temas ve ziyaretleri, yüksek tabakaya mensup Alman çocuklarının Fransa'da tahsilleri v.s. gibi çeşitli âmiller de vardır.

Bu kültürel temasların tabii bir sonucu olarak Fransızcadan Almancaya birçok kelime girmiştir; bu meyanda Almanlar için yeni olan birçok kavramları karşılamak üzere yeni teşkiller de yapılmıştır. İşte ÖHMANN, bu iktibasları *Lehnprägung* adı altında eserine konu olarak almış ve bunları şöyle gruplandırmıştır: 1- *Lehnübersetzung*, 2- *Lehnsyntax*, *Lehnwendung und Stilistisches* 'Sentaks, deyim ve üslup iktisabları', 3- *Lehnbedeutung* 'mâna iktibası' (s. 38).

1- ÖHMANN, Eski Fransızcadan yapılan *Lehnübersetzung*'ların "*Halbe Lehnübersetzung* 'yarı tercüme kelime' ve *Lehnübersetzung* 'tam tercüme kelime' olarak iki kısma ayırmaktadır. *Halbe Lehnübersetzung*'larda, yapılan yeni kelimenin bir kısmı, ekseriya son ekler, Fransızcadan çevirmedir: Meselâ, E.F. *finement* kelimesi O.Y.A. *finliche* olarak alınmıştır. Bu teşkilde *fine* kelimesi

²⁷ Emil Öhmann, *Die mittelhochdeutsche Lehnprägung nach altfranzösischem Vorbild*, Helsinki 1951.

aynen ve fakat *ment* Almancaya *liche* olarak çevrilmiştir. Bu tercüme bütün kelimeye şamil olmadığı için *Halbe Lehnübersetzung* denmektedir. Aynı şekilde Fr. *flauter* kelimesindeki - *er* yerine Almancada mevcut - *en* eki getirilerek kelime *vloiten* 'flüt çalmak' şeklinde alınmıştır (s.40). Tam *Lehnübersetzung'lara* gelince, ÖHMANN bunlar için de örnekler vermiştir: Meselâ, E.F. *cortois* / O.Y.A. *hövesch (hübesch)*, E.F. *vilain/dörper*, 'kaba köylü, bön adam', E.F. *'chevalier]* O.Y.A. *ritter (ridder)* 'şövalye' v.s. gibi (s.50,51). KLUGE-GÖTZE'de E.F. *grandpere, grandmere* örneklerine göre O.Y.A. *grôzvater, grôzmuoter* 'büyük baba, büyük anne' kelimelerinin XII. yüzyılda *Lehnübersetzung* olarak teşkil edildiği kabul edilmişse de ÖHMANN bu iki kelimenin teşekkülünde Eski Fransızcanın örnekliliğini kabul etmekte, fakat bunların ancak XIV. yüzyıla ait olabileceğini iddia etmektedir. (s. 60).

2- ÖHMANN, *Lehnsyntax, Lehnwendung und Stilistisches* adını verdiği bölümde Alman sentaksı kılığına bürünmüş, fakat mahiyeti bakımından Fransız sentaksı tesiri altında meydana gelmiş bulunan ve ekseriya iki veya daha çok kısımlardan teşekkül etmiş kelime gruplarını ele alıyor. Yazar, Eski Fransızcanın tesiriyle Almancada kullanılmaya başlanan sentaks şekillerine misal olarak 'von' ile ifade edilen *Genetivi* göstermekte ve burada *'Mittelniederdeutsch'* Orta Aşağı Almanca'nın aracılık yaptığını kabul etmektedir. XII. yüzyılda Orta Yüksek Almancada yayılmaya başlayan 'von' ile ifade edilen *Genetiv'e* HEINRICH von VELDEKE'nin *Enéide* adlı eserindeki *'konine van den winden'*in E.F. *li deus des venze*'e göre yapıldığını örnek göstermektedir, (s.64). Almancada kullanılan *Präsens historicum'un* bu dile girmesinde olmasa bile yayılmasında Eski Fransızcanın tesirini mümkün gören ÖHMANN, O.Y.A. *sich underküssen, sich undergrüezen, sich underminnen* gibi fiillerin E.F. *s'entrebaisier, s'entresaluer, s'entramer* fiilleri ile ilgili olarak kullanıldıklarını da sentaks bölümünde zikretmektedir (s. 69 v.d.)

ÖHMANN, *Lehnwendung* için de E.F. *'douce amie'*ve *'dous amis'* deyimlerine kıyasla O.Y.A. *'süeze amie* ve *süezer amis'* ve yine E.F. *mes sire, madame* örnek alınarak O.Y.A. *min her, min vrou* gibi şekillerin meydana geldiğine işaret etmektedir (s.73, 76)

3- Eserin üçüncü bölümü *Bedeutungsentlehnung'a* hasredilmiştir. *Bedeutungsentlehnung'un* tâyin ve tesbit işinin güçlüğüne işaret eden ÖHMANN bazı hallerde bunu üslûp iktibasından ayırd etmenin de zor olduğunu belirtiyor ve *Bedeutungsentlehnung'lara* bazı misaller veriyor: O.Y.A. 'hatırlama, aşk, sevgi' anlamına gelen *'minne'* kelimesinin E.F. tesiri altında *Geliebte* 'sevgili, maşuka' anlamını da alması (s. 96) veya Lât. *securitas'in* tercümesi olan ve E.Y.A. kullanılan (*sichurheit*) O.Y.A. *Sicherheit* kelimesinin E.F. *fiance* tesiriyle yenilenin zaferi kazanana verdiği 'itaat sözü, garantis'i mânasını da alması gibi (s.99)

ÖHMANN, muhteva iktibasları üzerine BETZ tarafından yapılan tasnifi ana hatlarıyla kabul etmektedir ((s. 17 not¹ ve s. 37); ancak *Lehn-*

Übertragung'u ayrı almayıp *Lehnübersetzung* terimi içinde veriyor, *Lehn-schöpfung*'u da *Bedeutungsentlehnung* ile bir arada mütalâa ediyor. Buna karşılık ÖHMANN'da BETZ'ten fazla olarak *Stilistisches* 'üslûp iktibas'ı' terimini görmekteyiz.

Genel olarak ÖHMANN'ın birçok misaller hakkında hüküm verirken ekseriye tam bir açıklığa varamadığı görülmektedir. Bununla beraber ÖHMANN'ın kesin kararlar verememiş olmada hakkı da yok değildir. Zira Eski Yüksek Almanca devrindeki, bilhassa dinî alandaki muhteva iktibasları ancak Lâtinceden yapılmış olabilir; halbuki Orta Yüksek Almancadaki iktibasların Lâtinceden mi, yoksa Fransızcadan mı yapılmış olduğunu tâyin bazı hallerde kolay değildir.

Alman dili tarihinde önemli bir yer tutan muhteva iktibaslarının ele alınış ve tetkiki meseleleri üzerinde yapılan çalışmaları böylece gözden geçirdikten sonra tesbit ve tasnifi hakikaten pek kolay olmıyan bu dil olayının çeşitli tezahürlerini Alman dilinde ifade için muhtelif dilciler tarafından ortaya atılan, yukarda da yer yer temas ettiğimiz terim ve izahlardan en önemlilerini bir defa daha kısaca misallerle belirtmek faydalı olur kanaatindeyiz. Ancak bundan önce Almancada sayısı 20 den fazla olan bu terim ve izahları karşılamak üzere Türkçede hemen hemen hiçbir terime rastlamadığımızı da üzümlere söylemek zorundayız.²⁸ Dilimizde İslâmiyetin kabulünden ve Arap âlemi ile başlayan temasımızdan sonra Arapçadan, edebiyat yoluyla Farsçadan, garplılaşıma ceryanlarıyla Fransızca başta olmak üzere bazı Batı dillerinden geniş ölçüde alınan yabancı kelimeler yanında, hususiyile son yıllardaki tercüme faaliyeti neticesinde birçok muhteva iktibasları da yapılmıştır. Gerek dil tarihimiz, gerekse kültür tarihimiz bakımından çok önemli olduğuna inandığımız dilimizde mevcut yabancı asıllı kelimelerin, bu arada muhteva iktibaslarının ele alınış işlenmesini ve terimlerinin tesbit edilmesini temenni ederek şimdilik Almanca terimlerin ancak izahını yapmakla yetineceğiz ve yazımızın sonunda da bazı karşılıklar teklif edeceğiz.

XIX. yüzyılın ikinci yarısından bu yana MAUTHNER, KLUGE, SINGER, KAUFMANN, SANDFELD-JENSEN, WEISE v.b. tarafından ileri sürülen terimleri, yukarda onların bu konu üzerindeki düşüncelerine temas ederken yazmıştık. *Übersetzungswörter*, WREDE, *Bildungslehnwörter*, *Bedeutungslehnwörter*, SINGER 1902; *Übersetzungslehnwörter*, *Ersatzlehnwörter*, WEISE 1912; *Lehnbedeutung*, WELLANDER 1917; *calques linguistiques*, SANDFELD-JENSEN 1912 v.s.)

²⁸ Başka dillerden Türkçeye alınmış olan kelimeler umumiyetle 'yabancı kelime' terimiyle ifade edilmektedir. Rahmetli prof. Necip Üçok *Lehnwort* karşılığı olarak 'iğreti kelime' tâbirini kullanmıştı (bk. Necip Üçok, Genel Dilbilim, Ankara 1947, s. 60, 149). Fakat biz 'iğreti kelime' tâbirinin *Lehnwort*'u karşılamadığı fikrindeyiz; yazımızın sonunda bu husustaki düşüncelerimizi acıklyacağız.

²⁹ Werner Betz, *Deutsch u. Lateinisch*, Bonn 1949, s. 27 v.d.

Almancada mevcut muhteva iktibasları son on yıllarda daha etraflı bir tasnife tâbi tutulmuştur.

WERNER BETZ, yukarıda da işaret ettiğimiz gibi kendisinden önce bu konuda ortaya atılan bütün terim ve izahları tetkik ederek hemen hepsini içine alan yeni bir tasnif yapmış ve denebilir ki, Almancada kendisinden öncekilere nazaran yeni ve isabetli bir terminoloji vazetmiştir. BETZ' ten sonraki literatürde bazı dilciler onun terimlerini aynen kabul etmişler, kabul etmeyenler de daha isabetli ve geniş bir tasnif yapmamışlardır. Biz de burada şimdilik BETZ,'in terimlerini pek az değişikliklerle ele alarak bir şema halinde gösteriyoruz (şema I)

Bu şemada her hangi bir dile başka dillerden alınmış'olan unsurlar ilk önce ikiye ayrılmaktadır: 1- Doğrudan doğruya, yani şekil ve muhteva bir arada yapılan iktibaslar. BETZ, *Lehnwort* adı altında hem *Fremdwort'u* hem de *Lehnwort'u* alıyor. *Lehnwort* ile *Fremdwort* arasında mevcut esaslı farkı belirtmek için biz, şemada bunları ayrı ayrı gösterdik; bu gruptaki unsurlar için başka tasnifler de vardır.³⁰

Fremdwort Girdiği dilin kelime hazinesine katılmakla beraber, telâffuz vurgu, imlâ, çekim v.s. gibi gramer kuralları bakımından ekseriya yeni dilin kelimelerinden ayrı bir muameleye tâbi olmakta ve yabancılığını her haliyle muhafaza etmekte olan kelimedir: Almancadaki *Palais, Restaurant, Ingenieur, Philosophie, Minarett* v. s. ile Türkçedeki *konkurhipik, pentatlon, statü, gestapo, metr dotel, ataşanaval, atasamiliter* v.s. gibi

Lehnwort Girdiği dilin gramer kurallarına tâbi olmuş, yabancılık hüviyetini kaybetmiş ve o dildeki diğer kelimelerden hemen hemen veya tamamen farksız kelimedir: Alm. *Fenster* <Lât. *fenestra*, *Pferd* <,*paraveredus*, *Mauer* <*mûrus*; *Streik* <İng. *strike* ile Türkçedeki Arapçadan alınmış olan *sebep, kitap, mektup*, Farsçadan alınan *hoca, hoşaf, pencere* veya Lâtincede asıllı *tuğla* <Lât. *tegula*, *iskemle* <Lât. *scamellum* *masa* <*mensa* ile Almancadan alınan *soba* < E.Y.A. *stuba, sabun* Cerm. **saipön-* v. s. gibi;

II - İkinci gruptaki unsurlar ise Almancada *das innere Lehngut* veya kısaca *Lehnprägung* adı verilen dilin iç bünyesiyle ilgili şimdilik "muhteva iktibas" şeklinde ifade etmiye çalıştığımız müktesebattır: Bunlar, *Lehnbildung*, yâni yabancı örneğe göre yeni dilde o dilin kendi malzemesiyle teşkil edilen yeni kelimeler *Lehnübersetzung, Lehnübertragung, Lehnschöpfung* ile *Lehnwendung, Lehnbedeutung, Lehnsyntax* olmak üzere çeşitli kısımlara ayrılmaktadır.

Lehnübersetzung : Yabancı bir kavramın aynen, *mot à mot* dediğimiz tercümesidir. Ekseriyetle yabancı örnek iki veya daha çok kısımdan ibaret ise tercüme de iki veya daha çok kısımdan, şayet bir tek kelime ise tercüme kelime de bir tek kelimedenden meydana gelmektedir. Bu bakımdan *Lehnübersetzung'lar* yabancı örneğe şeklen de bağlıdır:

³⁰ Yaşar Önen, *Deutsches im Türkischen*, Ankara 1955, s. 27.

Meselâ, Fr. *point de vue*/ Alm. *Standpunkt*/ Türk. *nokta-i nazar*, Alm./ *Weltanschauung* /Türk. *dünya görüşü*, Fr. *chevalier*. Alm. *Ritter*, Ing. *sky-scraper*/Fr. *racleur de ciel* Dan. *skyscraper*/ Rus. *skrebnika neba*/Alm. *Wolkenkratzer*/ Türk. *bulutdelen (gökdelen)*, İng. *iron curtain*³¹ /Alm. *eiserner Vorhang*/ Türk. Demir perde. Ayrıca Türkçede *Lehnübersetzung* olması çok muhtemel olan diğer bazı örnekler göstermek mümkündür: kara borsa, *harika çocuk*, *sinir harbi*, *sulh taaruzu*, *üstün (üst) insan*, *işveren* v.s. gibi.

Lehnübertragung: Yabancı bir kavramı ifade için kullanılan yeni kelime yabancı örneğin aynen tercümesi olmayıp, daha serbest, yani kısmen aslına sadık ise yapılan bu *iktibasa Lehnübertragung* denilmektedir: meselâ, Lât. *paeninsula* kelimesi Almancaya aynen tercüme edilseydi '*Festinsel*' demek gerekirdi. Fakat *Festinsel* Alman dil duyusuna uygun düşmediğinden *paeninsula* kelimesi kısmen serbest bir tercüme ile *Halbinsel* 'yarımada' olarak ifade edilmiştir. Aynı şekilde Lât. *patria*/ Alm. *Vaterland*, Lât. *communio*, *communitas*/ Alm. *Gemeinschaft*, *Gemeinsamkeit* v.s. gibi.

Türkçede son yıllarda kullanılan *cinsî sapıklık*, *cinsî sapık* kelimelerinin Batı dillerindeki örneklere kıyasla kısmen serbest teşkil edilmiş olduğunu görmekteyiz: Alm. *Homosexualität*, *homosexuell*, Ing. *homosexuality*, *homosexual*, Fr. *homosexualité*, *homosexuell* gibi.

Lehnschöpfung: Şekil bakımından yabancı örneğe tâbi olmayıp ancak yabancı kavramı ifade için yepyeni ve serbest olarak yaratılan kelimelerdir. Bu tarz teşkillere *Ersatzwort* da denilmektedir: Meselâ, Lât. *senior* kelimesi E. Y. A. *heriro* 'yaşlı, hürmete lâyık*' kelimesiyle karşılanmıştır; bu kelime sonradan *Herr* şeklini almıştır. Aynı tarzda Fr. *milieu*/ Alm. *Umwelt*, *Automobil*/ Alm. *Kraftwagen* kelimeleriyle karşılanmıştır.

Türkçedeki Kaymakam (askerî rütbe) karşılığı yaratılan *yarbay*, za-bit yerine *subay*, yaver yerine *emir subayı*, müstemlike yerine *sömürge* v.s. gibi kelimeler *Lehnschöpfung'a*. örnek olarak gösterilebilir.

Lehnbedeutung: Bir dilde muayyen bir anlamı olan kelimenin yabancı dilden alınan yeni bir kavramı ifade etmek için yeni bir mâna almasıdır: E.Y.A. *himil* sema, gök anlamına kullanılırken Lâtineden alınan dinî-metafizik anlamdaki *caelum* yâni 'cennet' anlamını da ifade etmiştir. Cermencede yer altı ölümler âlemi mânasına gelen *Hölle* (E.Y.A. *hella*, Got. *halja*) Hıristiyanlığın kabulünden sonra aynı zamanda ölümlerin cezaya çarptırıldığı yer 'cehennem' anlamını almıştır. E.Y.A. *stehhan* 'sokmak, batırmak' anlamlarını ifade ederken O.Y.A. Saray dilinde Fransızca *poindre* fiilinin tesiriyle *turnieren* 'cirit oynamak' mânasını da almıştır. Alm. *Geist* kelimesi XVIII. yüzyılda Fr. *esprit* anlamını da ifade etmiye başlamıştır.

³¹ Hatırladığımızı göre bu söz ilk defa 1946 da Churchill tarafından kullanılmış ve hemen hemen bütün önemli dillere *Lehnübersetzung* olarak alınmıştır.

Mâna iktibasına Türkçede de misal verilebilir. Bilim ve sanat sahasındaki çalışmalarıyla önemli bir mevki kazanmış olan şahsiyetlere bu hizmetlerine karşı duyulan takdir ve şükranı belirtmek üzere meslektaşları, dostları ve talebeleri tarafından hazırlanan makalelerden meydana gelen esere Almanlar '*Festschrift*' Fransızlar, '*Mélanges*' adını vermektedir. Bizde de son zamanlarda böyle teşebbüsler yapılmış ve meselâ Prof. M.Fuad Köprülü için "Fuad Köprülü Armağanı" neşredilmiştir³², Buradaki 'Armağan' kelimesi '*Festschrift*' kavramını karşılamak için kullanılmıştır. Aslında 'hediye' anlamına gelen bu kelime burada yeni bir mâna almış oluyor.

Lehnwendung : Yabancı dildeki münferit kelime veya mânalar değil de bütün bir deyim örnek alınarak ana dilde yeni bir deyim veya söz meydana getirilebilir; buna *Lehnwendung* 'deyim iktibas' adı verilmektedir: Meselâ Fransızcadaki *faire la cour* Almancada *den Hof machen* şeklinde ifade edilmiştir. (Aynı deyim Türkçede de *kur yapmak* şeklinde kısmen iktibas edilmiş olduğunu görüyoruz). Almancada kullanılan *unter vier Augen* 'dört göz arasında, yanı iki kişi arasında' deyimini Fransızca *entre quatre yeux* örnek alınarak teşkil edilmiştir.

Türkçede son senelerde kullanılan *A* dan *Z* ye kadar sözü Batı dillerinin, muhtemelen Almancanın, tesiriyle meydana gelmiştir³³ (Alm. *von A bis Z*). Esasen eski Türk Alfabesinde böyle bir harf sırası yoktu. Yine son zamanlarda arasına duyulan *hürriyeti seçmek* deyimini de şüphesiz Kravchenkon'un meşhur / *Chose Freedom* adlı kitabından sonra yayılmıştır. Bunlardan başka, Türkçede kullanılan *asabıma dokunuyor, soğuk duş tesiri yapmak* v.s. gibi birçok sözlerin öz Türkçe birer deyim mi, yoksa yabancı örneklerin tercümesi mi olduğunu araştırmak gerekir.

Lehnsyntax : Yabancı dillerden sentaks ile ilgili iktibaslar da yapılmaktadır : Meselâ Almancada *das ist meines Amtes* 'bu benim isimdir' sözünde *Genetiv* kullanılışı, Lâtince *hoc mei officii est*'in tesiridir. Yine Almancada *von* ile genetiv teşkili veya cümlede iki *Akkusativ* kullanılması gibi şekiller sentaks iktibaslarına örnektir.

Türkçe'de de kati bir sentaks tesiri olmasa bile gramerle ilgili yabancı tesirler altında kullanılan bazı şekiller vardır: meselâ, *bayan, bay, general, mareşal* v.s. gibi unvan ifade eden kelimelerin ait oldukları isimlerden önce kullanılması ve Mehmed IV, Ahmed III, Selim II gibi kullanışlar. Ayrıca son birkaç sene zarfında sık sık rastlanan *Pamukbank, Akbank, Şekerbank, Doğubank* v.s. mürekkep kelimelerin teşkilinde, bu terkipler Türkçenin bünyesine uygun olsalar dahi, yabancı örneklerden mülhem olması ihtimali kuvvetlidir. Öte yandan *banyo almak, taksi almak, bir kahve almak, alkol almak, acelem var* v.s. gibi ifade şekillerinin yabancı tesirlerle meydana gel-

³² Fuat Köprülü Armağanı, İstanbul 1953.

³³ Hatırımızda kaldığına göre, bu deyim ilk defa rahmetli Refik Saydam kullanmıştı.

dikleri açıktır. Bu arada, bilhassa Trakya'da oturan Türklerin konuşmasında daha açık olarak kendini gösteren *alırsın bana bir kitap, gördüm orda büyük bir bina, atarını sana bir temiz dayak !* gibi cümlelerle son zamanlarda bazı yazarlar tarafından da kullanılan ve 'devrik tümce' adı verilen cümlelerde fiilin cümle sonundan başka yerlere, bilhassa başa alınmasında Batı tesirinin olduğu düşünülebilir.

-

Başka dillerden Almancaya alınan *Lehngut, das innere Lehngut, Lehnprägung* gibi isimler altında ifade edilen unsurlar üzerine mevcut ilmî görüşlerin safhalarını gözden geçirmiş bulunuyoruz. Bugün artık bu dil olayının ehemmiyetinin birçokları tarafından kabul edildiğini ve bu vadede ciddi çalışmaların da başlamış bulunduğunu görmekteyiz. Diğer taraftan bu olayların hakikî mahiyeti tamamen anlaşılmalı değildir. Her halde, ta baştan beri bu olayların müşahedesindeki zihniyet, bunların anlaşılmasına mani olmuştur. Burada başlangıçtan bu yana araştırma ve tetkiklere, şuurlu veya şuursuz hâkim olan zihniyete ve bu zihniyetin tesiri altında meydana gelmiş bulunan terminolojide kendini gösteren bir görüşe temas etmek istiyoruz.

Bizce, artık şimdiye kadar kullanılan terimlerin isabetsiz olduğunu tesbit etmek zamanı gelmiştir. Başka dillerden alınan unsurlar arasında dış görünüşü bakımından ilk defa yabancı kelimeler dikkat nazarlarını üzerine çektikleri için diller arasındaki temaslarda diğer dillerden alınan bütün unsurların tetkikinde bu, *emanet, ödünç, iğreti* alma zihniyet ve tasavvuru hâkim olmuştur. Gerçi, ilim, zamanla, yabancı kelimelerin dil temalarında diğer büyük ve ehemmiyetli hâdiseler yanında tâli şeyler olduğunu ortaya koymuştur. Fakat buna rağmen bu ilk görüşten kurtulmak bir türlü mümkün olmamıştır. Gerçi bu konudaki terminolojinin inkişafı, dil temaslarının yaratıcı rolünün kısmen anlaşılmaya başlandığını göstermektedir; nitekim bugün bu terminoloji geçirdiği gelişme sonunda dil temaslarının en önemli sonucu olan *Lehn Schöpfung* tâbirine ulaşmıştır. Fakat yine de Almancada *Lehn Schöpfung'tan* (Bu terimdeki *Lehn* kelimesi emanet, iğreti, başkasından alınan anlamını îma eder) bahsedilmektedir. Bu, bize gösteriyor ki, hâlâ geleneğe bağlı kalmaktan tamamen sıyrılıp adı geçen dil olaylarının hakikî mânasiyle kavranmasına erişilememiş, tâli, görüşün tesirinden bir türlü kurtulunamamıştır.

Kanaatimizce şimdiye kadar araştırmalarda kendini gösteren bu görüşü bir adım daha ileriye götürmek icabetmektedir. Fakat bu, ancak mevcut nokta-i nazarı ve bundan doğan tasavvurları katı şekilde berta-

raf etmekle mümkündür. Bu nokta-i nazar yerine dil temaslarının hakikî mahiyetine uygun yeni bir görüş elde etmek ve bu görüşe uygun daha iyi bir terminoloji aramak lâzımdır. *Lehn wort*, *Leh nbedeutung*, *Leh nsyntax* 'iğreti kelime, mâna iktibası, sentaks iktibası', hattâ *Lehn-schöpfung* 'yaratma iktibas' gibi, terimler kullanıldığı müddetçe bu dil olaylarının hakikaten serbest ve kendi mahiyetlerine lâyük bir şekilde tetkik edilmesi engellenmiş olur:

I

Filvaki dil temaslarında bir dilden diğerine yapılmış iktibaslardan bahsedilebilir. Fakat burada da alınan kelime ve muhtevaların çeşitli değişikliklere uğramış olduğunu daima göz önünde tutmak gerekir. İki kişi 'aynı' şeyi söylerler; fakat söylenen 'aynı' olmaz. Bu sözü ilmî bir görüşle izah etmek istersek aynı sözleri ikinci bir kimse söylediği zaman bu sözler başka bir özellik iktisabederler. Yeni (!) seslerle ifade edilir, dış görünüşleri ve iç bünyeleri bakımından yeni. münasebetler çevresine dahil olurlar. Şayet muhtelif milletlere mensup çeşitli dilleri konuşan insanlar, aynı kelimeleri (seslerin teşekkül tarzı muhtelif olmak şartıyla) kullanırlar ve 'aynı' muhtevaları ifade ederlerse, bu değişme çok daha fazla olur.

Dil temaslarındaki iktibasların sonuçları alanın ve alınanın durumuna göre değişik olur. İktibas edilen unsur değeri, anlamı bakımından kuvvetlenir veya zayıflar.

II

Fakat bütün bu iktibaslar, ister dil temaslarının başında, ister ortasında veya sonunda olsun, mahiyetleri bakımından bu temaslarla meydana gelen olayların kenarında kalır. Daha merkezî ve daha önemli hadiselerle doğru yaklaştığımızda bunları ancak iki şekilde izah etmenin mümkün olduğunu görürüz. Her iki şekilde de, hiçbir suretle iktibas, emanet alma, ödünç alma, yeni kılığı bürünme gibi tasavvurlarla alâkası bulunmayan dil olaylarıyla karşı karşıyayız. Birinci şık aşağı yukarı şöyle anlatılabilir: Bir dilde her hangi bir muhteva ile karşılaşılır; bu muhteva alınıp benimsenir, içten duyulur ve sonra da, gerçi benzer bir tarzda, fakat yeni bir hüviyetle diğer dilde ifade edilir. Bu değişme muhtelif şekillerde tezahür eder: kavramlar, mahiyet ve şümulleri, mâna renkleri ve ifade nüansları bakımından değişmişlerdir. Yalnız kavramlar değil, aynı şekilde kelimelerle ilgili tasavvurlar ve hisler de değişebilir. Yeniden idrak edilen muhteva, bilhassa dilde ifadesini bulan değerlenme bakımından değişikliğe uğrar. Bütün bunlardan başka, yeni kavramlar, tasavvur ve hisler diğer dilde ifade edilirken yepyeni bir çevreye dahil olurlar ve yepyeni bağlar, münasebetler kurma imkânını kazanırlar veya bunu yapmak mecburiyetinde kalırlar.

Burada dil temasları üzerine yapılan araştırmalar da J. TRIER ve LEO WEISSGERBER tarafından yapılan çalışmalar neticesinde ortaya atılan yeni görüşle de ilgilenilmemiş olduğu dikkat nazarını çekmektedir. Zira bu görüşe göre her kelime, yeni kavram, his ve değer muhtevalarıyla muayyen bir alanda (Feld) yaşadığı, ifade ortaklığı yaptığı sinonimler, ve komşu kelimelerle durmadan temas halindedir ve onların tesiri altındadır. Bu görüşün diller arasındaki temaslar için de varit olacağını görmemizden gelmek doğru olmaz. Bir dilde karşılaşılan bir muhtevanın diğer dilde bazan bir katalizatör vazifesini gördüğünü ve diğer dilde mevcut muhteva ve ifadeler arasında kendisi dahil olmadan, yeni bağlar kurduğunu da anlamamız lâzımdır.

III

Dil temasları sonunda meydana gelen merkezî olayları izah eden ikinci şık, bizi şimdiye kadar, bilerek veya bilmiyerek kullanmış olduğumuz tasavvurlardan uzaklaştırmaktadır: Bir dilde bir muhtevaya rastlanır ve bu alınıp benimsenir. Yeni muhteva alındığı dildeki 'rüşeym'le temasa gelir ve onu bazan görülüp takibedilebilen bir şekilde, bazanda gizli kalan bir iksir tesirile geliştirir. Burada, karşılaşılan yeni muhteva organizmanın neşvünemasını sağlayan ziya, sıcaklık gibi bir faaliyet veya daha başka esrarlı bir tesir icra eder. Bu olayı dil bakımından izah etmek istersek, bir dil diğer dile hayat verici şualarını yollamaktadır, diyebiliriz. Bütün bu hâdiselerde çok derin tesirler vukua gelir ve bunlar dilde iktibas, emanet alma, iğreti ve saireye değil, tamamen yeni yaratmalara vesile olur. Almancanın gelişmesinde önemli bir rol oynamış olan Meister ECKE-HART'ın yahut Türkçede de buna benzer bir tesir icra eden YUNUS EMRE'nin dillerinde veya hakikaten büyük mânevi dil temaslarında misaller bulmak mümkündür.

Bütün bu müşahede ve izahlardan anlıyoruz ki, muhtelif diller arasındaki temaslardan doğan neticeler, bir tek dilde vuku bulan ve dilin hayatiyetini teşkil eden olayların aynıdır³⁴. Bir dildeki çeşitli dil birlikleri, ve her nevi özel diller arasındaki devamlı karşılaşmalarla, muhtelif diller arasındaki temaslar, âmilleri ve neticeleri bakımından aynıdır. Şu halde dilin dış veya iç bünyesine müteveccih emanet almadan, iğretilikten değil de, dil temaslarının meydana getirdiği olaylar ve neticelerden söz etmemiz gerekir. Bunları da : durmadan değişen iktibaslar, dile mal olmuş yeni teşkiller ve dil temasları sonunda meydana gelmiş yeni yaratmalar olarak sınıflandırabiliriz. II. şema bu görüşümüzü açıklayabilecek terim ve izahları göstermektedir. Bu terimlerin yanında BETZ'e göre yapılmış I. şemadaki terimler de ayrıca parantez içinde verilmiştir.

³⁴ Yaşar Önen, Deutsches im Türkischen, Ankara 1955, s. 6 v.d.

I

Yabancı dilden yapılan
iktibaslar

Lehngut

Lehnprägung

Muhteva iktibasları

Lehnbildung İğreti teşkiller

Lehnwort İğreti (muktebes) kelime

Lehnsyntax (İğreti) muktebes) sentaks

Lehnbedeutung İğreti (muktebes) mâna

Lehnwendung İğreti (muktebes) deyim

Lehnschöpfung

İğreti (muktebes)
yaratma kelime

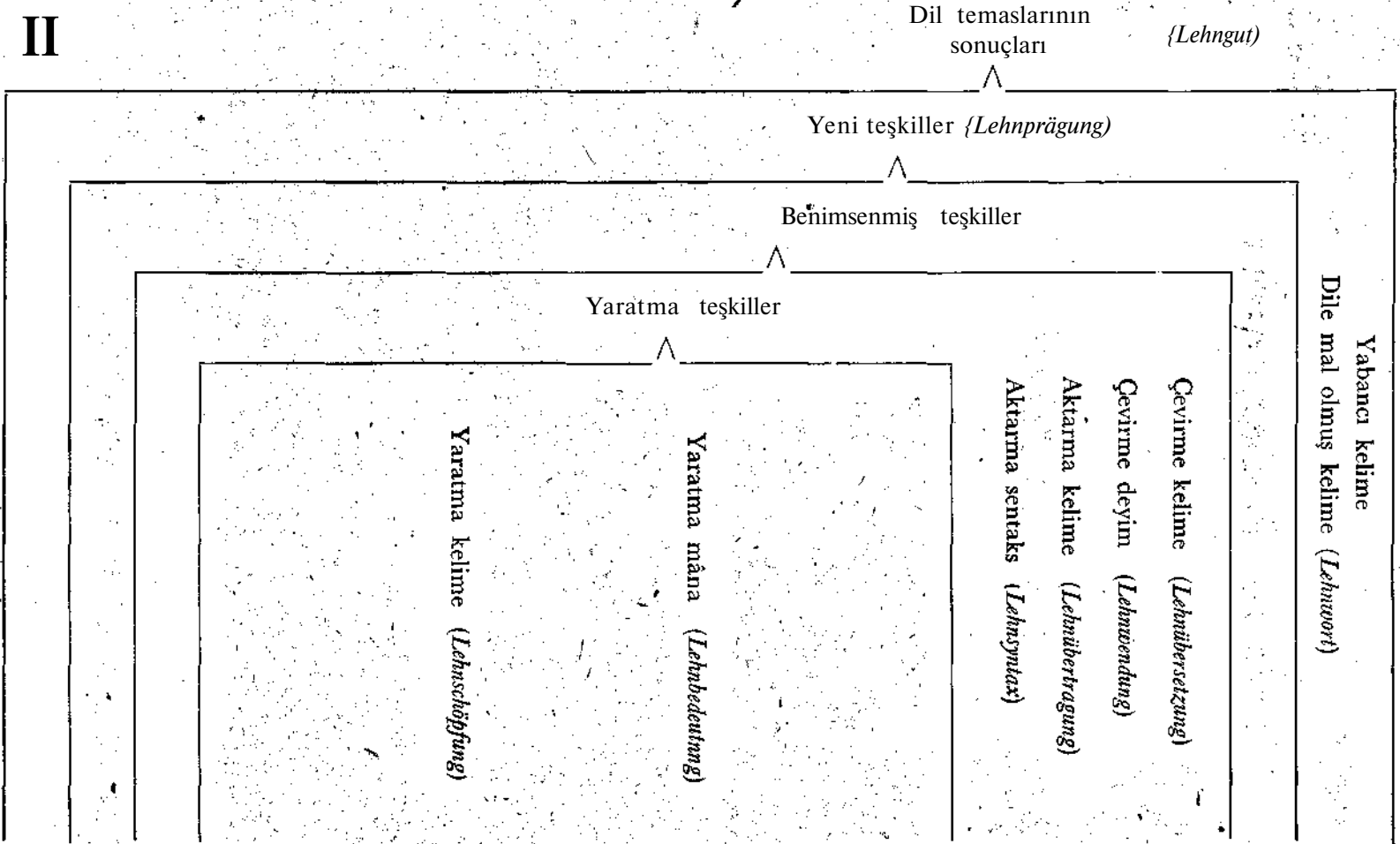
Lehnübertragung

İğreti (muktebes)
aktarma kelime

Lehnübersetzung

İğreti (muktebes)
çevirme kelime

II

B I B L I O G R A F Y A

- BACH, ADOLF, *Geschichte der deutschen Sprache*, 4. Aufl., Heidelberg 1949.
- BACK, ELISABETH, *Wesen und Wert der Lehnübersetzungen (Giessner Beiträge Zur deutschen Philologie)*, Giessen 1935.
- BETZ, WERNER, *Deutsch und Lateinisch, die Lehnbildungen der Althochdeutschen Benediktinerregel*, Bonn 1949.
- HEINZEL, RICHARD, *Über den Stil der altgermanischen Poesie*, 1875.
- JESPERSEN, OTTO, *Die Sprache*, Heidelberg 1925.
- KAUFMANN, FRIEDRICH, *Das Problem der hochdeutschen Lautverschiebung*, ZfdPh 46, s. 333-443.
- MAUTHNER, FRITZ, *Die Sprache*, Frankfurt 1907.
- MAUTHNER, FRITZ, *Wörterbuch der Philosophie*, 2. Aufl., Leipzig 1923.
- MOSER HUGO, *Deutsche Sprachgeschichte der älteren Zeit, Deutsche Philologie im Aufriss*, hsg. v. Wolfgang Stammer, 5.U.6. Lieferung", Berlin, Bielefeld, München 1951.
- ÖHMANN, EMIL, *Die Mittelhochdeutsche Lehnprägung nach altfranzösischem Vorbild*, Helsinki 1951.
- ÖNEN YAŞAR, *Deutsches im Türkischen, Studien zu Fragen der Sprachberührung*, Ankara 1955.
- PAUL, HERMANN, *Prinzipien der Sprachgeschichte*, 5. Aufl., Halle a.S., 1920.
- PORZIG, WALTER, *Das Wunder der Sprache*, München 1950.
- ROSEN, HARALD, *Old High German prepositional compounds in relations to their Latin originals*, Philadelphia 1934.
- SANDFELD-JENSEN, *Notes sur les calques linguistiques*, Thomsen - Festschrift, Leipzig und Berlin 1912.
- SANDFELD-JENSEN, *Die Sprachwissenschaft {Aus Natur und Geisteswelt, 472}*, 2. Aufl., Leipzig und Berlin 1923.
- SCHWYZER, EDUARD, *Genealogische und kulturelle Sprachverwandtschaft*, Festgabe der Universität Zürich, 1914.
- SINGER, S., *Die deutsche Kultur im Spiegel des Bedeutungslehnwortes, Aufsätze und Vorträge*, Tübingen 1912, s. 104-122.
- VELTEN, H. V., *Studies in the Gothic vocabulary with especial reference to Greek and Latin models analogues*, JEGPh., 29, 1930.
- WEISE, OSKAR, *Unsere Muttersprache*, elfte Aufl., Leipzig und Berlin 1914.
- WELLANDER, ERIK, *Studien zum Bedeutungswandel im Deutschen*, Uppsala 1917
- WREDE, FERDINAND, *Übersetzungswörter, Zeitschrift für Volkskunde {Neue Folge Bd. II}*, 1930, s. 156-162.

KISALTMALAR

Alm.	=	Almanca
Cerm.	=	Cermence
Dan.	=	Danimarkaca
E. F.	=	Eski Fransızca
E. Y. A.	=	Eski yüksek Almanca
Fr.	=	Fransızca
Got.	=	Gotça
İng.	=	İngilizce
İsv.	=	İsveççe
Lât.	=	Lâtince
O. Y. A.	=	Orta Yüksek Almanca
Rus.	=	Rusça
Pol.	=	Polonyaca
Türk.	=	Türkçe